

Kiegészítések a hazai Kopernikusz-példányok sorsáról*

„Amikor tehát ezeket megfontoltam, a megvetés, amelytől véleményem újdonsága és képtelensége miatt félnem kellett, csaknem arra kényszerített, hogy elkezdett művemmel mindenestül felhagyjak.”¹

A hetvenéves Nikolausz Kopernikusz (1473–1543) halála előtt nem sokkal írta le ezeket a sorokat III. Pál pápának dedikálva. Ez az egyetlen mondat világosan adja vissza a lengyel matematikus gyötrődését munkájával, s legfőképpen annak utóéletével kapcsolatban. Műve megjelenése, majd a róla folyó kortárs vita alapvetően átformálta a 16. század második fele matematikusainak, csillagászainak kozmosszal kapcsolatos elképzeléseit. Nem sokkal a Kopernikusz-példányok sorát bemutató tanulmányom² kéziratának leadása után újabb két, a szakirodalom által ismeretlen kötet került elő. Owen Gingerich alapvető könyve³ megjelenése óta megmozdult a régikönyves szakma és új, eddig nem regisztrált kötetek kerültek elő világszerte a könyvtárak mélyéről.⁴

Ismert a debreceni Zsámboky-példány kalandos története. A Nagyszombatból a pesti könyvárverésen keresztül⁵ Debrecenbe került kötet sorsában szerepet játszott, hogy a Magyar Királyi Egyetem ekkor már két példánnyal is rendelkezett, Zsámbokyé mellett az ugyancsak felosztott pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárból beérkezett Mossóczyéval.⁶ Ugyancsak Debrecenben őriznek Kopernikusz trigonometriai munkájából⁷ egy példányt, amely egy kolligátum-kötet harmadik tagjaként szerepel a Református Kollégium régi könyvgyűjteményében. A kötet csillagászati, aszt-

* Itt mondok köszönetet Boross Klárának, Monok Istvánnak, Kulcsár Péternek, Oláh Róbertnek és Zsoldos Endrének.

¹ COPERNICUS, Nicolaus: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*. Norimbergae: apud Ioh. Petreium, 1543. III, „Cum igitur haec mecum perpenderem, contemptus, qui mihi propter novitatem et absurditatem opinionis metuen dus erat, propemodum impulerat me, ut institutum opus prorsus intermitterem.” Szvorényi Róbert fordítása.

² FARKAS Gábor Farkas: *A magyar Kopernikusz. Rövid áttekintés a Kopernikusz-példányok sorsáról a Kárpát-medencében*. = Magyar Könyvszemle (125.) 2009. 305–322.

³ GINGERICH, Owen: *An Annotated Census of Copernicus' De revolutionibus*. (Nuremberg, 1543 and Basel, 1566.) Leiden, 2002.

⁴ JUŽNIČ, Stanislav: *Copernicus in Ljubljana*. = Journal for the History of Astronomy (37.) 2006. 231–232. A rossz katalogizálás következtében a ljubljana-i példányt 1766-os nyomtatványként tartották nyilván. – GINGERICH, Owen: *Supplement to the Copernican Census*. = Journal for the History of Astronomy (37.) 2006. 232. Újabb példányok kerültek elő Franciaországból, Olaszországból, Japánból, Hollandiából, Portugáliából, Szlovéniából, Angliából és az Egyesült Államokból. Minden bizonnyal a könyvaukciókon előbukkanó, s hatalmas összegekért elkelt példányok előcsalogathatják a még lappangó köteteket. Több mint 2 millió dollárért ütötték le például a Christie's-nél 2008 nyarán a szakirodalomból ismert példányt, amit egykori tulajdonosa alig 35 000 dollárért vásárolt meg 1975-ben. L. erre GINGERICH: *i. m.* 2002. (3. jegyzet) I. 263.

⁵ TÓTH András–VÉRTESY Miklós: *Az Egyetemi Könyvtár története*. Bp. 1982. 73–74.

⁶ PRAY, Georgius: *Index Rariorum Librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis*. Vol. I–II. Budae, 1780–1781. I. 298. „Duplex exemplum possidemus”. – FARKAS: *i. h.* 2009. (2. jegyzet) 314–315.

⁷ COPERNICUS, Nicolaus: *De lateribus et angulis triangulorum*. Excusum Wittembergae: per Iohannem Lufft, 1542.

rológiai és földrajzi műveket tartalmaz.⁸ A címlapon szereplő tulajdonosok felső-sziléziai lelkészek, akik közül az egyik, Valentin Hancke (†1627) a magyar (szebeni, debreceni és lőcsei) kalendáriummokból ismert.⁹ A harmincéves háború kitörése után 1620-ban Libetbányán lett evangélikus lelkész, s könyve valamilyen módon a debreceni kollégium könyvtárába került a 18. század végén.¹⁰

A már ismertetett bázeli kiadású¹¹ kalocsai Kopernikusz-példányt Kollonich László kalocsai érsek – ex librise szerint – még mint váradi püspök vásárolta 1780 után, de még 1787 előtt. Könyvgyűjteményét a II. József által feloszlott szerzetesrendek bibliotékáiból gyarapította. Ez a példány Werner Vencel könyvkötő 18–19. század fordulóján összeállított katalógusában is szerepel.¹²

Az MTA Könyvtárában található másik bázeli kiadásban is bukkantunk régebbi tulajdonosokra.¹³ A könyv előzőkén fent, egy beragasztott és visszahajtott fülön 18–19. század fordulóján keletkezett írás olvasható „Majoris 132”. Az MTA Könyvtára munkatársai szerint ez a Batthyány-könyvtár jelzete. Batthyány Gusztáv (1803–1883) 1838-ban 30 000 kötettel, öccse Kázmér (1807–1854) pedig egy évvel később közel 3000 könyvvel gyarapította a Magyar Tudományos Akadémiát.¹⁴ Nagy valószínűséggel a tudományt és a művészeteket pártoló arisztokraták rohonci, vagy kisbéri könyvtárából adhatták a Magyar Tudós Társaságnak ezt a Kopernikusz-kötetet. Nehéz eldönteni, hogy melyik gyűjteményből származhatott, mind a kettő mellett lehet felhozni érveket. Mielőtt véglegesen Angliába távozott volna Gusztáv, a korában jelentős műszaki-természettudományos bibliotékának számító rohonci könyvtárat, amely az alapító dédapa Batthyány Lajos (1696–1765) nádor és a mérnök-természettudós nagyapa Batthyány Tódor (1729–1812) gyűjtőszrenvedélyét dicsérte, az Akadémiának adományozta. Tódor gyűjteményétől nem lehetett idegen a heliocentrikus alap-

⁸ A kolligátum leírása: coll. 1. ALBOHALI: *De iudiciis nativitatum liber unus*. Noribergae: in officina J. Montani et Ulr. Neuber. 1549. coll. 2. CARDANUS, Hieronymus: *Libelli quinque de supplemento Almanach*. Norimbergae: apud I. Petreium, 1547. coll. 3. COPERNICUS: *i. m.* 1542. coll. 4. ENGELHART, Valentin: *Libellus de compositione et usu quadrantis astronomici ac geometrici*. Erphordiae: per Mart. de Dolgen, 1550. coll. 5. GLAREANUS, Henricus Loritus: *De geographia liber unus*. Basileae: J. Faber, 1527. (Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvtára 0 449).

⁹ Pl. RMNy 1027. *Allmanach auff das Jahr nach der gnadenreichen Geburt unsere Erlösers Jesu Christi 1612, welchs ein Schalt Jahr ist. Gestellet durch Valentinum Hancken von Löbschütz Pfarherrn zu Seyfersdorff in Ober-Schlesien*. Hermanstadt: Wolff, [1611]. – VOGEL, Rainer: *Kirchenmatriken im Sudetenland – Altvatergebirge – Oppaland. Ein Leitfaden für Einsteiger zur Familienforschung*. Eichenau, 2007. 85. – WIX Györgyné: *Régi magyarországi szerzők*. Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Bp. 2007. 325.

¹⁰ A címlapon: „Reuerendo et doctissimo Domino Valentino Hankio pastori Seiffersdorffi [Csehország, Zátor o. Bruntál] hunc librum Melchior Ludovic(us) pastor in Vogelseiffen[?] [Csehország, Stara Rudna o. Bruntál] dono dedit in perpetua(m) sui memoria(m) Anno 1595. in 16. Febr(uraii).” A kötésen: „L.B.Z. M.B. 1551.” Pecsét: „Debreceni Ref. Főiskola Könyvtára.” A Kopernikusz műben alig van bejegyzés, de a többi alaposan megjegyzetelték egykori tulajdonosai.

¹¹ COPERNICUS, Nicolaus: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI*. Basileae: ex officina Henricpetrina, 1566.

¹² Belső kötéstáblán: „Ex libris Ladisl(ai) com. a Kollonitz Epis(copi) M(agno)-Varad(iensis).” – „Copernici Nicolai de Revolutionibus orbium Caelestium Libri sex. Basileae Henrici Petri 1566 fol. 1.” (Kalocsa, Székesegyház Könyvtára, Ms 163. Catalogus Bibliothecae Kollonitzianae). – A használatára vonatkozó adat: néhány lapszéli megjegyzés, s egy jegyzet-töredék.

¹³ Restaurált félbőr kötésben, 1983 (MTA Könyvtára, 542.995). Kötéstáblájáról pergamentöredéket emeltek ki. Pecsét: „M. Academia' Könyvtára” [1839 után].

¹⁴ *Magyarország könyvtárainak ismertetése egy német munkában*. = Magyar Könyvszemle (1.) 1876. 286. – F. CSANAK Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. Bp. 1959. 10–12.

mű, de vásárolhatta még Lajos nádor is a 18. század első felében.¹⁵ Sajnos Tódornak nem volt ex ibrise, de általában a szennylapra írta be a nevét, vagy monogramját. Ám származhatott Kázmér kisbéri könyvtárából is.¹⁶ 1836-tól Kázmér gróf gazdasági intézője lett Nagy Károly (1797–1868) csillagász, mikor őt a Magyar Tudós Társaság rendes tagjai közé választotta. Kázmértól vásárolt bicskei birtokán csillagvizsgálót is létesített.¹⁷ Nem elképzelhetetlen, hogy Kázmér magyar nyelvtanára, Nagy Károly a csillagászat iránt is felkelthette a gróf érdeklődését. Nagy Károly jól ismer- te Kopernikusz művét, 1866-os csillagászati művében külön fejezetet szentelt modelljének kriti- kájára.¹⁸ Nagy Károly intézte a rohonci és a kisbéri könyvtár adományozását is. Borzasztó állapotokról számolt be Toldy Ferencnek írt levelében a rohonci könyvtár kapcsán, a könyvek ja- varészt hitvány, kötésüket vesztett kötetekből álltak, amelyek értéke még a Pestre szállítás díját sem haladta meg.¹⁹ Viszont a kisbéri könyvtárat nagyon dicsérte tartalmát és küllemét tekintve, így innen is bekerülhetett a Kopernikusz-kötet.²⁰

Az átnézett olvasmánytörténeti forrásokban természetesen máshol is felbukkant Kopernikusz neve, de itt rögtön azonosítható, hogy Pierre Gassendi francia matematikus vagy Daniel Lipstorp német jogász munkájáról van szó.²¹ Megjelenés előtt áll a két Árkosi Tegző Benedek (c.1630–1661) és Ferenc (†1661), egykori leideni diákok, akik a nagy 1661-es pestisjárványnak estek ál- dozatul, könyvjegyzéke, amin szerepel Kopernikusz műve.²²

¹⁵ ENDREI Walter: *Baththyány Tódor műszaki könyvtára*. = Magyar Könyvszemle (107.) 1991. 141–145. A 16–17. századi műveket az 1950-es évek végén besorolták a hatjegyű numerus currens 500 000 tartományba. Uo. 142. 8. sz. jegyzet: „Az érintett jelzetek 525., 542., 552., 564., de különösen 560., 561 000. tartományban találhatók.”

¹⁶ CSANAK: *i. m.* 1959. (14. jegyzet) 10–12. – JELITAI József: *Nagy Károly és bicskei csillag- vizsgálója*. In: *A magyar csillagászat történetéből. A klasszikus századok asztronómusai*. Összeál- lította GAZDA István. Piliscsaba, 2002. 179.

¹⁷ CSAPODI Csaba–TÓTH András–VÉRTESEY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Bp. 1987. 184. – BAKOS József: *Nagy Károly 1791–1868, reformkori természettudós élete és munkássága*. Bp. 1994. 45–47. – ÓDOR Imre: *A „tékozló másodhegedűs” – Baththyány Kázmér gróf pályaképehez*. = Levéltári Szemle 2007. 4.

¹⁸ NAGY, K[ároly]: *Die Sonne und die Astronomie*. Leipzig, 1866. 54–68. – BAKOS: *i. m.* 1994. (17. jegyzet) 110–111.

¹⁹ MTAK Kézirattára Tört. 2.23. Nagy Károly levelei Toldy Ferencnek. 1839. január 25. „Nem mulaszthatom el azonban ezen tárgy iránti véleményem kifejezését, mely röviden ez. Ki ezen ron- da könyvtárat [a rohonci] nem látta, legkisebb ideaja sem lehet arról, mi egy litteraturai szemét- rakás. Főleg kiterjedtebb értelmében. Valóban megfoghatatlan valami, miként lehetett annyi ha- szonvehetetlen nyomtatott papirozt (vulgo könyv) összegyűjteni, én azt gondolom hogy ezen könyvtár alapítói néhány boldogtalan könyv antiquariust rablottak ki, vagy különös szenvedélyből a legalábbvaló elmeszülemények nyomtatott példányait róf vagy ölszámra vásárolták: ezen tüne- ményből én azt hozam ki, hogy jórésze a könyvtárnak a vitelbért meg nem éri mit bizonyítani nem nehéz. (...) A könyvek nagyrésze gyalázatos ruhában van.”

²⁰ MTAK Kézirattára Tört. 2.23. Nagy Károly levelei Toldy Ferencnek. 1838. december 13. „[Baththyány Kázmér] eltökélté magát hogy kisbéri kisebb könyvgyűjteményét is (melyben több jó munka van) hozzá csatolja...” „[A kisbéri ajándék] 21 kézirat, 132 folio, 255 quarto, 1772 8° és 480 kötet 12° & 16° 's így összesen mintegy 2660 jól békötött és tisztán tartott kötet.”

²¹ L. erre *Partiumi könyvesházak. 1623–1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah*. S. a. r.: FEKETE Csaba, KULCSÁR György, MONOK István, VARGA András. Bp.–Szeged, 1988. 204, 236, 239.

²² *Erdélyi könyvesházak*. S. a. r.: BIRÓ Gyöngyi, MONOK István, SIPOS Gábor. Bp. 2010. [meg- jelenés előtt]. – BIRÓ Gyöngyi: *Az unitárius egyházi értelmiség könyvtárai a XVI–XVII. századi Kolozsvárott*. = Magyar Könyvszemle (116.) 2000. 131–144. – FARKAS: *i. h.* 2009. (2. jegyzet) 320.

Jelen pillanatban az 1542-es kiadásból 63 db (a kolozsvárral és a debrecenivel),²³ az 1543-as kiadásból 279 db (a kolozsvárral és a brassóival), az 1566-os kiadásból pedig 326 db (az akadémiaival és a kalocsaival) példány ismert a világon. Levéltári és könyvtári források még 9 további Kopernikusz-példányról tudósítanak a Kárpát-medencéből. A wittenbergi 1542-es az eperjesi katolikus plébánia, illetve Michael Weiss tulajdonában volt, az 1543-as Johann Dernschwam és a nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárában, kettőről nem tudjuk, hogy a nürnbergi vagy a bázeli kiadás lehetett, Michael Weiss illetve az eperjesi katolikus plébánia példánya, s végül három esetben nem lehet eldönteni, hogy az 1543-as, vagy az 1566-os vagy esetleg az 1617-es kiadásról van szó: Michael Eckhardt, az esztergomi érseki könyvtár és a bártfai Szent Egyed Könyvtár példányai. Összegezve, a legjobb esetben 19, legrosszabb esetben 16 példányt ismerünk a 16. századi Kopernikusz-kiadásokból a Kárpát-medencében. Ebből 10 példány ma is kézbe vehető, a wittenbergi kiadásból kettő (a kolozsvári, a debreceni), a nürnbergi kiadásból négy (az egyetemi, a debreceni, a brassói, a kolozsvári) a bázeli kiadásból szintén négy (az eperjesi, az egyetemi, a kalocsai és az akadémiai).

FARKAS GÁBOR FARKAS

A Szász Univerzitás statútumai. *Egy újabban felbukkant kézirat.* 2009 tavaszán az Országos Széchényi Könyvtár Corvina Alapítványának támogatásával a gyűjteménybe került egy kéziratot kötet, Matthias Fronius statútumai, az erdélyi szászok 1583-tól 1853-ig érvényben volt jogkönyve.¹ A kézirat bemutatása adalékokkal szolgálhat a mű 17. századi kiadástörténetéhez.

Az erdélyi szászok betelepedésükkor magukkal hozták joggyakorlatukat, s a 15. század közepéig ez a szokásjog ki is szolgálta a jórészt paraszti társadalom igényeit.² Az ekkor megerősödő és a szász közösség vezetését fokozatosan átvevő iparos, kereskedő polgárság differenciálódó mindennapi jogigényének azonban már nem felelt meg. Thomas Altenberger, szebeni polgármester 1481-ben Nürnbergből hozta azt a jogi kódexet, amelynek a német városi és országos jogokat szabályozó passzusaival segíteni kívánt a joghézagok kitöltésében.³ A kódex alapját a Svábtükkör képezte, ami a német területeken folytatott kereskedelmi tranzakciók jogi lebonyolítását jelentősen megkönnyítette, valamilyen okból mégsem vált elterjedté az erdélyi szászok körében, valójában csak a szebeniek használták. A Szász Univerzitás létrejötté (1486) azonban egyre inkább megkövetelte az egységes joggyakorlat kidolgozását. Johannes Honterus mintegy fél évszázaddal később kapott megbízást egy korszerű jogi kódex megalkotására.⁴ Honterus *Compendium*át megintcsak importált munkának kell tekintenünk, a humanista tudós a római jog szigorú elméleti alkalmazásával olyan mértékben kívánta megreformálni a joggyakorlatot, hogy a közösség számára alkal-

²³ GINGERICH: *i. m.* 2002. (3. jegyzet) 380–381. (64 db példányból, mivel egy elpusztult, egyet pedig elloptak).

¹ OSzK, Kézirattár, Quart. Germ. 654.

² Az erdélyi szász jogfejlődés legutóbbi magyar nyelvű összefoglalása: P. SZABÓ Béla: *A jogtudós Honterus – az európai „ius commune” közvetítője.* In: *Honterus-Emlékkönyv.* Szerk. W. SALGÓ Ágnes. Bp. 2001. Országos Széchényi Könyvtár–Osiris, 28–54. (különösen: 47–54.) Úgy tűnik, a kutatás máig is döntően Friedrich Schuler von Libloy forráskiadványaira támaszkodik, amelyek sorra jelentek meg a 19. század közepén Szebenben.

³ Kiadása (P. SZABÓ: *i. m.* 68. jegyzet): *Az Altenberger-féle codex nagyszombati kéziratának ki-nyomatása.* Kiadja LINDNER Gusztáv. Kolozsvár, 1885.; *Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen.* Ed. Gustav LINDNER. Editio altera, curavit Karl August ECKHARDT. Aalen, 1973.

⁴ RMNy 54